

Folkevisen og dens billeder

Folkeviserne er spændende historier. De kan være gode og onde, med dramatik, romantik, mystik og store følelser. De er fortalt i et billedrigt sprog, der stimulerer fantasien. Folkeviserne har af samme grund været en vigtig inspirationskilde for mange kunstnere gennem de sidste to århundreder.

Nationalromantikken.

Første gang folkeviserne bliver rigtig interessante for kunstnerne, er i midten af 1800-tallet. I begyndelsen af århundredet mister Danmark Norge til Sverige, landet går statsbankerot og englænderne bombarderer den danske flåde. I denne nationale nederlagsoplevelse opstår den nationalromantiske bølge. Man søger tilbage til middelalderen, hvor Danmark var et land af betydning. Med historierne om de gamle helte og store slag genskaber danskerne en selvtillid og nationalfølelse under parolen: Hvad udadtil tabes må indadtil vindes.

Romantikken, der varer fra omkring 1800 til 1870 præger livsopfattelsen i hele Europa i 1800-tallet. Mennesket og verden betragtes som en højere enhed. Landskabet kan give form til menneskelige følelser. Troen på at, menneskets skæbne er forudbestemt, sentimentalitet og længsel er centrale begreber. Man opfatter middelalderen (det vi ser som middelalder og renaissance), som en inderlig og meget religiøs epoke, hvis personlighedsideal også passer ind i romantikkens tankegang. I perioden fra 1825–50 er især danske forfattere desuden påvirket af romantismen. Den adskiller sig fra romantikken ved at forholde sig mindre til metafysiske emner og mere til det disharmoniske og utilpassede menneske, som et virkeligt væsen splittet mellem det gode (moralen) og det onde (erotikken og dæmonerne). Folkevisernes dramatik underbyggede romantismen med de samme indbyggede konflikter, som forfatterne fremelskede i litteraturen.

Folkeviserne

Kunstnerne fandt inspiration ved at dykke ned i den oprindelige danske litteratur. Den nordiske mytologi og folkeviserne fik dermed en stor betydning for både litteraturen og billedkunsten i løbet af 1800-tallet.

Siden 1600-tallet er de mundtligt overleverede sagn og myter blevet nedskrevet. For billedkunstnerne er det imidlertid først B.S. Ingemann, der åbner øjnene for visernes billedrigdom. Han udgiver fra 1826-35 en række meget romantiske og patriotiske romaner om de danske middelalderkonger, direkte inspireret af folkeviserne. Ingemann digter om de højdepunkter fra

Dankvart Dreyer, *Marsk Stigs døtre*, 1838
Statens Museum for Kunst

Dreyer (1816-1852) ville gerne male store følelsesladede motiver. Dette af Marsk Stigs døtre, der er forvist fra deres hjem af Marsk Stigs fjender. De sidder her ensomme og forladte. Landskabet bag dem med den forrevne kyst og slottet, de ikke mere må bo på, understreger deres tragiske skæbne.

Lorenz Frølich, *Dronning Dagmar*.

Frølich (1820-1908) var en af de danske kunstnere, der malede og tegnede flest motiver fra den danske middelalder. Her har han gengivet den gode Dronning Dagmars ankomst i 1205, da hun blev gift med Valdemar Sejv.

middelalderen, som kunstnerne valgte at afbilde. Den megen fokus på de folkelige traditioner medvirker til, at folkemindesamleren Svend Grundtvig fra 1853 og frem, udgiver det enorme værk *Danmarks Gamle Folkeviser*.

Indtil 1840'erne er billedkunstnerne ikke bundet af krav om historisk korrekte skildringer af folkeviserne. Men langsomt sidestilles malerkunsten med den historiske videnskab og viserne bruges som sandhedskilde til middelalderen. Kunsthistorikeren N. L. Høyen skaber en samling af naturstudier og tegninger efter ældre monumenter, bygnings- og billedhuggerkunst i Norden med det formål at vejlede kunstnere, der beskæftiger sig med nordiske motiver. Billedkunstneren Lorenz Frølich er blandt de kunstnere, der ofte lader sig inspirere af Høyens samling.

De historiske viser har den største udbredelse i billedkunsten, med undertoner af national bevidsthed og styrke. De alment menneskelige viser, med deres symbolladede skildringer af tilværelsen, åbner på en anden måde op for poesien og en friere forestillingsverden.

På Skovgaard Museet

På Skovgaard Museet, hvis samling er opbygget omkring flere generationer af Skovgaard familien, er det særligt Joakim (1856-1933) og Niels Skovgaard (1858-1937), begge opvokset i den nationale brydningstid, der er inspireret af folkeviserne. Gennem familien havde de tæt kontakt til Svend Grundtvig (1824-1883). På museet er udstillet to malerier af Joakim Skovgaard: et motiv fra visen om *Jomfru Elselil* og *Ulver og Vænelil*, som også omtales her. På museet vil man i workshoppen i uge 41 arbejde med folkeviser der handler om mordet i FINDERUP LADE. Et motiv, som billedkunstnere også har arbejdet med.

Joakim Skovgaard: *Ulver og Vænelil*. 1898.

Denne folkeviser handler om den unge mand Ulver, som forfører den unge kvinde Vænelil. Ulver opsøger hende på gården, hvor hun bor med sine forældre. Han overtaler hende til at rejse med sig væk på sin hest. De når til en lysning, hvor Ulver vil holde en pause. Han graver et hul, og hun spørger undrende, hvad hullet skal bruges til, for det er for lille til hesten og for langt til hunden. Han svarer, at han har forført otte kvinder og taget deres liv. Nu skal hun blive den niende. Vænelil er snu, hun spørger, om hun må lusekæmme hans hår – Ulver falder i søvn under hendes trolddom, mens han ligger i hendes skød. Hun binder hans arme og ben, vækker ham, tager hans svær og dræber ham i stedet for selv at blive dræbt. Efter endt dåd tager Vænelil hesten og rider hjem til sin fædrene gård.

Joakim Skovgaards maleri viser det øjeblik, hvor Vænelil svinger sværdet, historiens dramatiske højdepunkt. Hun står midt

Joakim Skovgaard, *Jomfru Elselil, ridder i hjorteham*, 1929. Skovgaard Museet

Til udsmykningen af bryllupssalen på Københavns rådhus, malede Skovgaard en serie over visen om Jomfru Elselil og ridderen i hjorteham

Agnes Slott-Møller, *Fæstemanden dør*, 1906
Privat eje

Agnes Slott-Møller (1864-1937) vidiede hele sit virke til at skildre især folkeviserne ofte forsmåede skæbnesvangre kærlighed. *Fæstemanden* ved han skal dø, og kalder derfor sin mø til sig for at overgive hende hans formue i smykker. Moderen bliver vred, hans søskende skal han også tænke på. Agnes Slott-Møller hæftede sig ved visens inderlige kærlighed mellem de to. I maleriet har hun malet scenen mellem de to elskende, og i baggrunden har hun givet form til visens omkvæd: "Nu ligger alle årer ud forborde"

i motivet. Han ligger allerede halvvejs nede i det hul, han selv har gravet. Linierne i maleriet går på skrå og giver en fornemmelse af bevægelse, man kan se, at hun er ved at svinge sværdet. Hun har højre fod solidt plantet i hans side, så hun kan skubbe ham i hullet. Hesten afgrænser scenen. Ligesom historien afsluttes med at Vænelil rider hjem. Hestens drejede hoved viser ned til Ulvers ansigt og binder på den måde scenen sammen.

Vænelil står ren og fin i den hvide, gyldne kjole der understreger, at hun er helten. Landskabet er et øde hedelandskab med et knækket, vissent træ i baggrunden. Det henviser til Ulvers skæbne. Himlens store mørke skyer understreger den dramatiske scene. I folkevise beskrives det sted, hvor parret gør holdt som "... I grønne lund". På billedet er også grønt græs, men billedet har et sygeligt, køligt lys der ikke får græsset til at virke særlig frodigt.

Maleriets komposition, den måde motivet er bygget op på i linier og farver, er alt sammen med til at illustrere den historie, Joakim Skovgaard vil skildre.

Ulver og Vænelil er en tryllevis, hvor det handler om den menneskelige psyke. Vænelil kommer med Ulver, fordi han lokker med smukke fantasier. Dette sker som omkvædet siger mod forældrenes vilje. "... I lyder ikke på de råd end". Ulver er psykotisk og dæmonisk, men Vænelil forstår hans psykes vanartethed. Hun narrer ham til at falde i søvn. Dermed redder hun både sit liv og sin jomfruelighed. Med sin handling viser Vænelil, at hun ikke er uskyldig og fantaserende, men en modig og snarrådig ung kvinde, der tager sin skæbne i egne hænder.

Otto Bache

De sammensvorne riddere fra Finderup Lade efter mordet på Erik Glipping 1286, 1882.

Billedet viser en flok riddere på vej over heden. De to forreste har vendt deres heste på tværs af vejen. Den bagerste af de to peger mod ilden i billedets baggrund og ser bebrejdende på den forreste ridder. Han ser til gengæld meget viljefast ud, men hans kropsholdning viser, at han er utålmodig efter at vende hesten og komme videre. Bag de to første kommer flere ryttere op over bakkekammen, et par af dem ser også efter ilden, men deres heste er stadig i bevægelse. Det understreger, at de har travlt med at komme væk.

Landskabet omkring rytterne er et forblæst hedelandskab, himlen er dækket af tunge, mørke skyer og tretten fugle flyver lavt over træerne, jaget op af de flygtende ryttere. Det forblæste landskab understreger rytternes utålmodighed. Landskabet og

Joakim Skovgaard, *Ulver og Vænelil*, 1898
Skovgaard Museet

Skovgaards maleri er malet i samme symbolistiske stil som Agnes Slott-Møller også bekendte sig til. Men hvor hun som oftets dvælede ved det inadvendte og poetiske, var Skovgaards folkevise motiver i højere grad handlingsorientert.

Otto Bache, *De sammensvorne riddere fra Finderup Lade efter mordet på Erik Glipping 1286*, 1882
Frederiksborgmuseet

farveholdningen giver hele billedet en mørk og dystert stemning. En bonde er vidne til rytternes flugt og gemmer sig forskræmt bag nogle forblæste buske. Ved siden af står et hældende kors. På modsatte side af vejen ses et flygtende lam og ådslet af en hest.

Det flygtende lam kan være en henvisning til Erik Klipping. I hans grav blev der fundet en signetring med gudslammet. Det hældende kors står som en henvisning til de sammensvornes ukristelige handling.

Både rytterne i forgrunden, landskabets linier og grenene på de forblæste træer peger mod mordstedet. Samtidig fanges øjet også af flammernes lysende orange farve. Selv om motivet er de flygtende ryttere, bruger Otto Bache billedets komposition til at understrege mordstedet og dermed kongemordet, der er historiens klimaks.

Otto Bache har bestræbt at gengive scenen historisk korrekt. Han har lavet grundige forstudier af både dragter, seletøj, våben og landskabet ved Finderup. Motivet han har valgt, med de flygtende ryttere beskrives hverken i folkeviserne eller hos B. S. Ingemann. Dermed viser han også, at dette billede ikke er en illustration, men et forsøg på at lave historiske facts. På flere skitser til billedet, er den forreste rytter karakteriseret som Marsk Stig, idet man kan se hans skjold, der bærer en hvid stjerne på blå baggrund. Ligeledes rider han på en hvid hest, der kendetegner riddere fra Hvideslægten. I det færdige billede har Otto Bache dog valgt at gøre hovedpersonen anonym og hesten til en gråskimmel. Måske er det endnu en henvisning til de historiske facts, idet mordet aldrig er blevet opklaret.

Litteratur:

Jørn Jacobsen, Frits Kjærgaard-Jensen og Jørgen Aabenhus:
Folkeviser, System, 2002.

Nina Damsgaard, red.: *Form og Figur. Middelalderen i eftertidens billede*, Vejle Kunstmuseum 1999.

Nina Damsgaard, red.: *Middelalderen i eftertidens billede, Folkeviser og historiske digte, Fortolkning*, Vejle Kunstmuseum 1999.

Hanne Lopdrup: *De sammensvorne... Et maleri af Otto Bache*, Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg 1989.

Agnes Slott-Møller, *Folkevisebilleder*, København 1923

Per Kirkeby, *Mordet i Finderup lade*, 1967
Privat eje

Folkeviserne knytter sig ikke kun til fortiden, historierne sandheder gælder også for os i dag. De historiske sagn såsom *Mordet i Finderup lade*, er stadig en spændende gåde. Per Kirkeby har her kastet sig over motivet, men i et nutidigt fragmentarisk formsprog. Elementerne er der stadig, med ridderen, laden og den hvide fugl.

Arbejdsark til besøg på Skovgaard Museet

Hvis du selv skal illustrere en folkevisе.

Vælg først den del af teksten, du vil illustrere. Beskriv hvorfor du har valgt dette sted:

Personer: Bestem hvilke personer, der skal med:

Sted: Hvordan skal baggrunden se ud? Skal den beskrive et bestemt sted eller skal den understrege stemningen i billedet?

Stemning: Overvej stemningen i billedet. Er det muntert, sørgeligt, vemodig, truende eller spændende?

Farverne: Hvilke farver vil du bruge i billedet? Med farverne kan du understrege stemningen og lade personernes tøj afspejle deres sindstilstand. Er det gode eller onde personer, der er med på billedet.

Lyset: Du skal også overveje lyset i billedet. Skal lyset fremhæve bestemte genstande eller personer, som det gør på billedet af Ulver og Vænelil? Er det dag eller nat på billedet?

Bevægelse: Hvis billedets hovedpersoner bevæger sig, kan du lade kroppene eller dele af dem gå på skrå i billedet, som Vænelils arm eller Ulvers ben.

Komposition: På Joakims Skovgaards billede danner manden, kvinden og hesten tilsammen en skrå linie. Dette gør billedet mere levende. Du kan også lade personerne danne en cirkel eller en trekant.

Giv billedet dybde/rum: Baggrunden er ofte beskrevet med en vandret horisont linie, der adskiller jord og himmel eller gulv og væg. Du kan bruge de skrå linier til at give dybde i baggrunden ved for eksempel at tegne en vej, der går ind i billedet eller tegne fliser på gulvet. Du kan også bruge farverne til at skabe en fornemmelse af rum. På billedet af Ulver og Vænelil er forgrunden grøn, mens græsset længere ude er brunt.

Billedsamtale: beskriv et folkevisemotiv

Beskriv, hvad der sker på billedet af Ulver og Vænelil.

Se på de to hovedpersoner. Hvordan kan man se, hvem der er den gode og hvem, der er den onde?

Prøv at beskrive landskabet.

Hvilke farver er der brugt på billedet?

Joakim Skovgaard har brugt landskabet og farverne til at beskrive stemningen på billedet. Hvilken stemning synes du, det er?

Hvorfor tror du, han har valgt at lade det døde træ være med på billedet?

For at give os det indtryk, at personerne i billedet bevæger sig, har Joakim Skovgaard brugt mange diagonale linier i billedet.

Hvor mange linier går skråt ned mod venstre? _____

Hvor mange linier går skråt ned mod højre? _____

Hvor mange linier er vandrette? _____

Himlen er fuld af mørke skyer, alligevel er hovedpersonerne stærkt oplyste. Hvor kommer lyset fra?

Hvad opnår maleren ved at bruge denne form for belysning?

Hvorfor skal manden slås ihjel? Prøv at fortælle, hvad der sker før og efter dette billede.

Hvorfor har Joakim Skovgaard valgt at illustrere netop dette sted i folkevisen?
